

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

УДК 347.962

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.17.45>

ЕТИЧНІ ВИМОГИ ДО КАНДИДАТА НА ПОСАДУ СУДДІ

Коваленко Інна Ігорівна,

аспірантка

(Академія адвокатури України, м. Київ,
Україна),

помічник судді Верховного Суду

<https://orcid.org/0000-0002-0315-6401>

Статтю присвячено розкриттю етичних вимог, що висуваються до кандидата на посаду судді. У статті здійснено аналіз правової природи суддівської етики й акцентується увага на особливостях становлення професійної етики кандидатів на посаду судді, здійснюється пошук механізму підвищення рівня довіри до судової влади шляхом утвердження етичних норм.

Звертається увага на те, що останніми роками рівень довіри громадян до судової влади залишається стабільно низьким. Основна проблема недовіри до суддів ґрунтується на етичних, деонтологічних і поведінкових аспектах. Саме тому надзвичайно актуальними залишаються питання професійної етики суддів. Розуміючи, що питання діяльності судді, який повинен займати вказану посаду, а отже, має володіти набором встановлених правил і норм поведінки у відносинах з іншими учасниками судового процесу та поза ним, законодавець шляхом прийняття значної кількості нормативно-правових актів приділяє значну увагу питанням професійної етики суддів. З цією метою, зокрема, проаналізовано норми Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII [1], яким було затверджено нову редакцію Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII [2], Кодекс суддівської етики, затверджений рішенням Ради суддів України від 04 лютого 2016 р. № 1 [3].

На підставі здійсненого дослідження нормативно-правових актів і доктринальних думок зроблено висновок, що норми Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і Кодекс суддівської етики не містять ні поняття «суддівської етики», ні поняття «добročесності», а це допускає можливість широкої дискреційності тлумачення поняття «суддівської етики».

Внаслідок здійсненого дослідження надано теоретичну характеристику правової природи суддівської етики шляхом аналізу її дефініції, складових елементів, законодавчого регулювання і юридичної сили. Пропонується розглянути дворівневий механізм етичної етики, спрямований на підвищення рівня довіри до судової гілки влади шляхом зміни підходів до вивчення, розуміння і застосування суддівської етики.

Ключові слова: етика, вимоги, закон, суддя, поведінка, довіра.

ETHICAL REQUIREMENTS FOR A CANDIDATE FOR A JUDGE

Kovalenko Inna Ihorivna,

Postgraduate Student

(Academy of Advocacy of Ukraine, Kyiv, Ukraine),

Assistant Judge of the Supreme Court

<https://orcid.org/0000-0002-0315-6401>

The article is devoted to the disclosure of ethical requirements for a candidate for the position of a judge. The article analyzes the legal nature of judicial ethics and focuses on the peculiarities of the professional ethics of candidates for the position of judge, the search for a mechanism to increase confidence in the judiciary by approving ethical norms. Attention is drawn, and statistics are given, that in recent years the level of public confidence in the judiciary has remained consistently low. The main problem of distrust of judges is based on ethical, deontological and behavioral aspects. That is why the issues of professional ethics of judges remain extremely relevant. Realizing that the issue of the judge, who must hold this position, and therefore must have a set of established rules and norms of conduct in relations with other participants in the trial and beyond, the legislator, by adopting a significant number of regulations in recent years pays considerable attention issues of professional ethics of judges. To this end, in particular, the provisions of the Law of Ukraine "On Ensuring the Right to a Fair Court" of 12.02.2015 № 192-VIII, which approved a new version of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" of 02.06.2016 № 1402-VIII, Code of Judicial Ethics, approved by the decision of the Council of Judges of Ukraine dated 04.02.2016 № 1.

Based on the study of regulations and doctrinal opinions, it is noted that neither the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" and the Code of Judicial Ethics contain the concept of "judicial ethics" or the concept of "integrity", which allows for wide discretion. interpretation of the concept of "judicial ethics".

As a result of the research, a theoretical description of the legal nature of judicial ethics is provided by analyzing its definition, constituent elements, legislative regulation and legal force. It is proposed to consider a two-tier mechanism of ethical ethics aimed at increasing the level of trust in the judiciary by changing approaches to the study, understanding and application of judicial ethics.

Key words: ethics, requirements, law, judge, behavior, trust.

Постановка проблеми. Протягом усього періоду незалежності України судова гілка влади зазнає найбільше змін. Щоразу ключовими аспектами реформ стають самі суди як інституційні органи, однак це не дає належного результату. Рівень довіри до судової влади залишається стабільно низьким. Беручи до уваги відомості, зібрані Інститутом соціологічних досліджень НАН України протягом 2013–2018 рр., і дослідження Центру Разумкова за 2019 р., можна побачити стабільну динаміку низького рівня довіри до судової влади – загалом він не перевищує 15%. За даними соціологічного дослідження Центру політико-правових реформ і Фонду Демініціативи за 2019 рік, 32% респондентів вказують на низький рівень моральності суддів, 62% переконані у високому рівні корумпованості суддів, 50% вважають, що судді залежні від олігархів [4].

На нашу думку, проблема недовіри до суддів ґрунтується на етичних, деонтологічних і поведінкових аспектах. Саме тому надзвичайно актуальними залишаються питання професійної етики суддів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі дослідження опрацьовані роботи С. Жукова, Г. Вітюка, В. Чорнобука, Г. Бахарєва, О. Овчаренка, О. Овсяннiкової, А. Тація. Вказаними науковцями комплексно опрацьовані питання нормативно-правового закріплення етичних принципів, міжнародно-правового регламентування суддівської етики, особливості притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за порушення етичних вимог. Водночас залишилися відкритими актуальні питання, пов'язані з етичними вимогами кандидата на посаду судді.

Мета статті є дослідження особливостей становлення професійної етики кандидатів на посаду судді та пошук механізму підвищення рівня довіри громадян до судової влади шляхом утвердження етичних норм.

Виклад основного матеріалу. Аналіз правової природи суддівської етики, на нашу думку, має здійснюватися в формі емпіричного і теоретичного дослідження самого поняття, передумов виникнення цього явища, його юридичного закріплення, ролі у професійній діяльності суддів. Для належного розуміння подальшого змісту дослідження важливо його розпочати із пошуку відповіді на запитання: чим є суддівська етика? Ні Законом України «Про судоустрій і статус суддів», який у ст. 58 закріплює, що питання суддівської етики визначається Кодексом суддівської етики, котрий затверджується з'їздом суддів України за пропозицією Ради суддів України, ні самим Кодексом суддівської етики не визначається поняття суддівської етики. Ми погоджуємося із твердженням С. Жукова про те, що це породжує ситуацію правової невизначеності [5, с. 183].

Фактично це допускає можливість широкої дискреційності тлумачення поняття суддівської етики. У затверженому рішенні Ради суддів України № 1 від 04 лютого 2016 р. Коментарі до Кодексу суддівської етики визначається, що під суддівською етикою треба розуміти певну систему базових принципів регламентації поведінки суддів у судовому засіданні у суді та позасудової поведінки, які побудовані з урахуванням особливостей професійної діяльності судді та створені для підтримки суддівських стандартів, діють об'єктивно і незалежно з метою збільшення значущості існуючих правових норм та правил поведінки для суддів [6]. Дещо інакше до цього питання підходить В. Чорнобук, котрий суддівську етику визначає як різновид професійної етики та систему конкретизованих моральних норм і принципів з урахуванням професійної діяльності суддів [7, с. 79]. Зміст кожного з визначень включає в себе найбільш важливі характерні особливості суддівської етики:

- систему базових принципів / систему конкретизованих моральних норм і принципів;
- спрямованість на регламентацію професійної діяльності суддів;
- спрямованість на регламентацію поведінки судді поза судом;
- забезпечення певних загальних поведінкових і моральних стандартів.

Переходячи до характеристики наведених аспектів, варто зазначити, що у процесі відправлення правосуддя суддя безпосередньо взаємодіє з великою кількістю людей – сторонами, іншими учасниками судового процесу. Саме тому необхідно, аби його ставлення до усіх без винятку було рівним, поміркованим, справедливим, сприяло втіленню та захисту верховенства права. Суддя при перегляді судового рішення у вищій інстанції не може орієнтуватися на особисте ставлення до судді попередньої інстанції. І, тим більше, суддя не може публічно виражати своє ставлення до справи, як приклад, давати будь-які коментарі стосовно процесу поза судом. Важливим завданням суддівської етики є забезпечення єдиних стандартів поведінки суддів. Таким чином, норми суддівської етики як складова частина професійної етики мають слугувати втіленню всіх вище перелічених аспектів.

Наступним важливим елементом розуміння правової природи суддівської етики є дослідження її законодавчого закріплення та юридичної сили. Етичні норми поведінки суддів закріплюються на міжнародному рівні в актах «м'якого» права (soft law). До них належать, зокрема, Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо правил і принципів, які регулюють професійну поведінку суддів, у т. ч. питання етики, несумісної поведінки та безсторонності [8], Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 р. [9] та ін. Ці акти мають не юридичну силу міжнародних договорів, а виключно рекомендаційний характер.

Нормативно-правове закріплення етичних норм на рівні українського законодавства описано вище. Крім того, в ч. 1 ст. 57 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», якою визначається текст присяги судді та встановлюється, що особа набуває повноважень судді після того, як присягне дотримуватися, крім всього іншого, етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя. Окрім того, обов'язок дотримуватися етичних норм закріплюється п. 3 ч. 1 ст. 106 того ж Закону у формі дисциплінарної відповідальності за систематичне або грубе одноразове порушення [2].

У науковій літературі підіймалося питання конкретизації – змін і доповнень до Кодексу суддівської етики. С. Жуков зазначає, що деякі з його норм не є належним чином юридично визначеними [5, с. 183]. Проте ми не можемо повністю погодитися з такою думкою, оскільки норми права і норми моралі й етики, закріплені й у Кодексі суддівської етики, є змістовно різними поняттями.

Щодо визначення норми права, то ми поділяємо думку Н. Малєїна – це правило поведінки, офіційно встановлене державою, дотримання якого потенційно забезпечене силою державного примусу [10, с. 13].

Як зауважує Л. Халдєєв, норми суспільної моралі діють у тих ситуаціях, коли правові приписи не встановлюють для суддів конкретних правил поведінки, яка відповідає кращим суспільним уявленням про судову владу та її носіїв [11, с. 157].

Порівнюючи ці поняття, розуміємо, що норми моралі й етики не є підміною норм права, вони сприяють тому, щоб охопити і врегулювати найбільший обсяг поведінки суддів. Для розуміння наведемо приклад: ключові проблеми, пов'язані з корупційними чинниками, встановлюються Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII [12].

Відповідальність за корупційні правопорушення встановлюється Кримінальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення. Водночас у діяльності судді можуть виникати такі ситуації, які хоча з формального погляду не порушують встановлені норми закону, однак фактично можуть підпадати під прояви корупції. Саме для їх врегулювання згідно зі ст. 2 Кодексу суддівської етики встановлюється, що суддя має уникати будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, та бути незалежним від своїх колег у процесі прийняття рішень. Він не має прав використовувати своє посадове становище в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб і не повинен дозволяти цього іншим [6].

Ця норма етики охоплює достатньо широке коло суспільних відносин, на які не поширюється дія норм права. Якщо конкретизація етичних норм не є ефективним засобом гарантування дотримання норм суддівської етики, то, на нашу думку, найбільш правильно буде виходити із наявної нормативної бази із застосуванням обов'язкового тестування її розуміння та практично спрямованих навчальних курсів і тренінгів по її вивченню й опануванню.

Особа, яка є кандидатом на посаду судді, повинна опанувати етичні норми, вміти ситуаційно їх застосовувати. Ч. 1 ст. 70 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» дає підстави виділити такі етапи добору кандидата на посаду судді, як 1) складення особою, допущеною до участі у доборі, відбіркового іспиту; 2) проходження кандидатами, котрі успішно склали відбірковий іспит і пройшли спеціальну перевірку, спеціальної підготовки; отримання свідоцтва про проходження спеціальної підготовки; 3) складення кандидатами, які пройшли спеціальну підготовку, кваліфікаційного іспиту та встановлення його результатів. На етапі проходження відбіркового іспиту відповідно до ст. 73 того ж Закону проводиться для дослідження теоретичних правових знань кандидата, знання державної мови та перевірки особистих морально-психологічних якостей, якщо проаналізувати наявні у відкритому доступі зразки морально-психологічних тестів, затвержені Вищою кваліфікаційною комісією суддів, то можна дійти висновку, що основна їх спрямованість – розкриття психологічного портрету особистості, а не перевірка розуміння суддівської етики [2]. Наприклад, для завдання «Я намагаюся завжди бути зайнятим» варіанти відповідей: «Абсолютно неправдиво для мене», «Скоріше неправдиво для мене», «Ані правда, ані неправда», «Достатньо правдиво для мене», «Абсолютно правдиво для мене» [13].

Ми вважаємо, що для належної перевірки розуміння суддівської етики і моралі кандидатів мають ставитися запитання, які ставили б його у роль судді та давали можливість зробити вибір, як вчинити в тій чи іншій ситуації.

Наступним важливим етапом є проходження кандидатом спеціальної підготовки, яка згідно зі ст. 77 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» здійснюється Національною школою суддів України [2]. У рамках підготовки кандидати проходять теоретичне і практичне навчання за програмою, затвердженою Вищою кваліфікаційною комісією суддів України за рекомендацією Національної школи суддів України. Проаналізувавши наявні у відкритому доступі проекти програм навчання в Національній школі суддів України, створені відповідно до Положення про підготовку та періодичне навчання суддів у Національній школі суддів України, затвердженого наказом Національної школи суддів України від 06 липня 2017 р. № 26 [14], дізнаємося, що одне заняття у вигляді двох академічних годин, присвячене проблемам суддівської етики, передбачене виключно у проекті Стандартизованої програми підготовки голів і заступників голів окружних та апеляційних судів, тоді як програмами для адміністративної, господарської, цивільної та кримінальної спеціалізацій не передбачено виділення академічних годин на заняття, присвячені вивченню суддівської етики.

Одним із кінцевих етапів підготовки кандидата на посаду судді є атестування особи, яка пройшла спеціальну підготовку і виявила намір бути рекомендованою для призначення на посаду судді. Згідно зі ст. 78 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» кваліфікаційний іспит проводиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів України [2]. Основне його завдання – виявлення належних теоретичних знань і рівня професійної підготовки кандидата на посаду судді, у т. ч. отриманого за результатами спеціальної підготовки, а також ступеня його здатності здійснювати правосуддя. На нашу думку, здатність здійснювати правосуддя залежить і від розуміння та застосування особою норм суддівської етики. Проаналізувавши Таксономічну характеристику письмового анонімного тестування під час складення кваліфікаційного іспиту, затвердженого рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України № 222/зп-18 від 08 жовтня 2018 р. [15], встановлено, що в ній відсутня тематика, присвячена поведінці й етиці судді.

Постає логічне запитання: яким чином майбутній суддя може опанувати і застосовувати норми суддівської етики? Адже йдеться насамперед про суб'єктивні імперативи поведінки особистості, які опанувати за рахунок вивчення норм Кодексу суддівської

етики, на нашу думку, мало ймовірно. Саме тому ми пропонуємо розглянути дворівневий механізм, спрямований на підвищення рівня довіри до судової гілки влади, шляхом зміни підходів до вивчення, розуміння і застосування суддівської етики.

Перша складова частина цього механізму полягає в тому, щоб ефективно реалізувати норми Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і внести відповідні зміни в підзаконні нормативно-правові акти. Необхідно, щоб Вища кваліфікаційна комісія суддів України переглянула блок питань відбіркового іспиту, присвячених перевірці морально-психологічних якостей кандидата на посаду судді, зробивши акценти на практичні аспекти поведінки судді і його дії/рішення. Під час проходження спеціальної підготовки в Національній школі суддів України мають бути обов'язково виділені академічні години для вивчення суддівської етики на всіх навчальних програмах. Логічним кроком стане включення до кваліфікаційного іспиту питань, присвячених тестуванню розуміння особи, яка пройшла спеціальну підготовку і виявила намір бути рекомендованою для призначення на посаду судді, норм суддівської етики.

Другою складовою частиною цього механізму є налагодження ефективного громадського контролю щодо етичних вимог до кандидатів на посаду суддів і дотриманням суддями етичних норм. Його реалізація може здійснюватися шляхом активної участі громадянського суспільства в неурядових організаціях – громадських об'єднаннях, діяльність яких передбачена ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2], реалізуючи норми якого, можливо здійснювати більш дієвий громадський контроль шляхом створення інформаційного порталу для збору інформації щодо етичних вимог до кандидатів на посаду судді та професійної етики та доброчесності суддів, у т. ч. й шляхом оприлюднення інформації про порушення суддями етичних норм у засобах масової інформації.

Вважаємо, що роботу над інформаційним порталом необхідно розпочинати – він може стати важливою платформою для утвердження і забезпечення суддівської етики. Деякі правові аспекти діяльності цього порталу потребують більш ґрунтовного аналізу. Важлива роль у цьому напрямі належить і засобам масової інформації, від діяльності яких залежить, зокрема, висвітлення проблематики суддівської етики, а також рівень довіри суспільства до судової гілки влади загалом. Яскравим прикладом участі громадянського суспільства в становленні етики правосуддя в Україні, є проведення вебінару (конференції у форматі відеозв'язку) Всеукраїнською громадською організацією «Асоціація правників України» з суддею Вищого антикорупційного суду України, присвяченого етиці сторін, в т. чю і судді, у судовому процесі та її порівнянню із зарубіжним досвідом.

Висновки. Питання суддівської етики є необхідною умовою професійної етики як кандидатів на посаду судді, так і діючих суддів.

З метою удосконалення правового механізму підвищення рівня довіри громадян до судової влади шляхом утвердження етичних норм, по-перше, запропоновано, шляхом внесення змін до підзаконних нормативно-правових актів, збільшити виділення академічних годин для вивчення суддівської етики на всіх навчальних програмах під час проходження спеціальної підготовки в Національній школі суддів України та переглянути блок питань відбіркового іспиту, присвячених перевірці морально-психологічних якостей кандидата на посаду судді, зробивши акценти на практичні аспекти поведінки судді та його дії, прийняті рішення. По-друге, з метою налагодження ефективного правового механізму громадського контролю за дотриманням суддями етичних норм, необхідна діяльність інформаційного порталу для збору інформації щодо етичних вимог кандидатів на посаду судді та професійної етики та доброчесності суддів.

Список використаних джерел:

1. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 18. № 19–20. Ст. 132.
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
3. Кодекс суддівської етики : рішення Ради суддів України від 04 лютого 2016 р. № 1. URL: <http://www.vru.gov.ua/content/file/Rish1.pdf> (дата звернення 10.01.2021).
4. Довіра до суду: як переламати негативну тенденцію; Центр політико-правових реформ. 26.09.2019. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/86-1.pdf> (дата звернення 10.01.2021).
5. Жуков С. Професійна етика суддів: правові аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 182–185.
6. Коментар до Кодексу суддівської етики: затверджено рішенням Ради суддів України від 4 лютого 2016 р. № 1. Київ, 2016. 113 с.
7. Чорнобук В. Етика суддівського корпусу – необхідна умова захисту єдності та незалежності судової системи України. *Слово Національної школи суддів*. 2013. № 3 (4). С. 79–92.
8. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності. URL: <http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/203.pdf>
9. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19.05.2006 р. Схвалено Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 р. № 2006/23 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text (дата звернення 10.01.2021).
10. Малейн Н.С. Нормы права и нормативность. *Государство и право*. 1996. № 6. С. 12–19.
11. Халдеев Л.С. Судья в уголовном процессе : практическое пособие. Москва : Юрайт, 2000. 501 с.
12. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
13. Зразок завдання для проведення анонімного тестування особистих морально-психологічних якостей кандидата. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/ua/zrazok-zawdanniadlia-prowiediennia-anonimnogo-tiestuwannia-osobistich-moralno-psichologitchnich-iakostiej-kandidata> (дата звернення 10.01.2021).
14. Положення про підготовку та періодичне навчання суддів у Національній школі суддів України: Наказ Національної школи суддів України від 06 липня 2017 р. № 26 (редакції наказу № 67 від 05 грудня 2019 р.). URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1581605137.pdf> (дата звернення 10.01.2021).
15. Таксономічна характеристика письмового анонімного тестування під час складення кваліфікаційного іспиту: рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України № 222/зп-18 від 08 жовтня 2018 р. URL: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/takshar.docx/> (дата звернення 10.01.2021).